

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

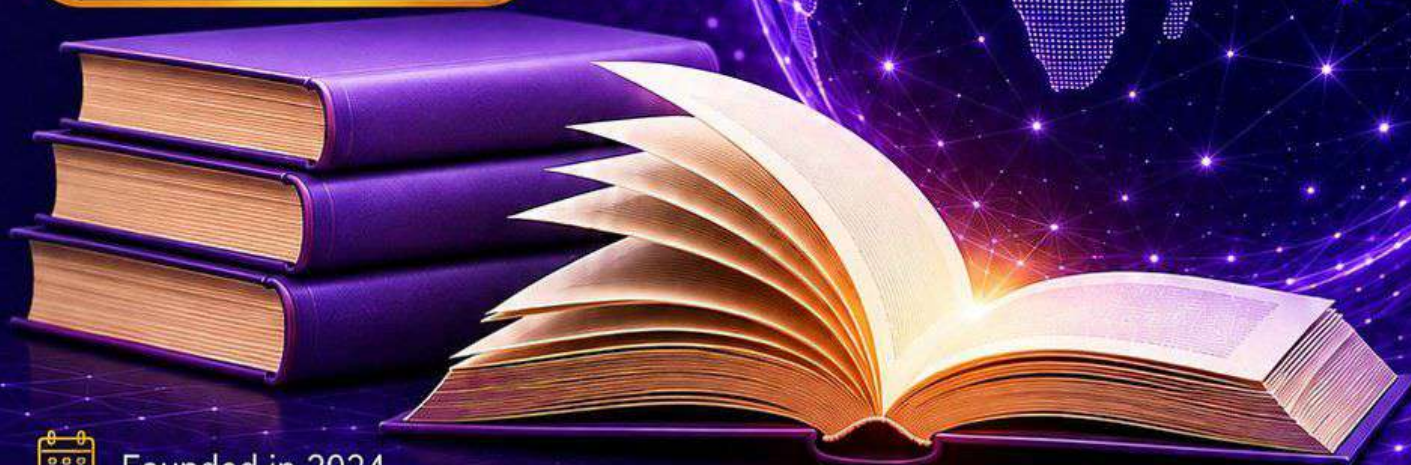
IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 8

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

OROLBO'YIDA EKOLOGIK INQIROZDAN MADANIY BARQARORLIKKA O'TISH JARAYONLARI

Bekimbetov Bahadir Mirzabaevich

Qoraqalpog'iston qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti, dotsent.

e-mail: bahadyrbekimbetov35@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5420-0807>

Annotatsiya.

Maqolada Orol dengizi inqirozining XXI asrdagi ijtimoiy va madaniy talqini tahlil qilinadi. Tadqiqotda 2016-yildan keyin Orolbo'yiga oid siyosiy yondashuvlardagi o'zgarishlar, madaniy xotira, identiklik, ta'lim, jamoatchilik ishtiroki va ijtimoiy-iqtisodiy moslashuv masalalari yoritiladi. Muzeylar, Stihia festivali, Aral Culture Summit va YONAR kabi madaniy tashabbuslarning imkoniyatlari hamda cheklovlari baholanadi. Tadqiqot natijalari madaniyat Orolbo'yi aholisining barqarorligi va moslashuvini qo'llab-quvvatlovchi muhim ijtimoiy mexanizm bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Orol dengizi, Orolbo'yi, ekologik inqiroz, madaniy barqarorlik, madaniy xotira, identiklik, ekologik innovatsiyalar, ijtimoiy moslashuv, madaniy meros, barqaror rivojlanish.

ПРОЦЕССЫ ПЕРЕХОДА ОТ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО КРИЗИСА К КУЛЬТУРНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ В ПРИАРАЛЬЕ

Бекимбетов Бахадир Мирзабаевич

Каракалпакский институт сельского хозяйства и агротехнологий, доцент.

Аннотация.

В статье анализируется социальная и культурная интерпретация кризиса Аральского моря в XXI веке. В исследовании рассматриваются изменения в политических подходах к проблемам Приаралья после 2016 года, а также вопросы культурной памяти, идентичности, образования, общественного участия и социально-экономической адаптации. Оцениваются возможности и ограничения таких культурных инициатив, как музеи, фестиваль Stihia, Aral Culture Summit и YONAR. Результаты исследования показывают, что культура может выступать важным социальным механизмом, способствующим устойчивости и адаптации населения Приаралья.

Ключевые слова: Аральское море, Приаралье, экологический кризис, культурная устойчивость, культурная память, идентичность, экологические инновации, социальная адаптация, культурное наследие, устойчивое развитие.

PROCESSES OF TRANSITION FROM ENVIRONMENTAL CRISIS TO CULTURAL SUSTAINABILITY IN THE ARAL SEA REGION

Bekimbetov Bahadir Mirzabaevich

Karakalpakstan Institute of Agriculture and Agrotechnologies, Associate Professor.

Abstract.

The article analyzes the social and cultural interpretation of the Aral Sea crisis in the twenty-first century. The study examines changes in political approaches to the Aral Sea region since 2016, as well as issues of cultural memory, identity, education, public participation, and socio-economic adaptation. It assesses the opportunities and limitations of cultural initiatives such as museums, the Stihia Festival, the Aral Culture Summit, and YONAR. The findings indicate that culture can serve as an important social mechanism for supporting the resilience and adaptation of communities in the Aral Sea region.

Keywords: Aral Sea, Aral Sea region, ecological crisis, cultural resilience, cultural memory, identity, environmental innovation, social adaptation, cultural heritage, sustainable development.

Kirish. Orol dengizining qisqarishi XX asrda inson faoliyati ta'sirida yuzaga kelgan eng yirik ekologik o'zgarishlardan biri hisoblanadi. Amudaryo va Sirdaryo suvlarining keng miqyosda sug'orma dehqonchilikka, ayniqsa, paxta yetishtirishga yo'naltirilishi dengizga tushadigan suv miqdorining kamayishi, sho'rlanishning kuchayishi, dengiz tubining ochilishi va aholi turmush tarziga salbiy ta'sirlarni keltirib chiqardi. Shu bois Orol muammosi uzoq vaqt davomida ekologik halokat, sog'liqqa xavf, iqtisodiy tanazzul va suv resurslarini boshqarish muammosi sifatida yoritildi [1]. Biroq ekologik inqirozning uzoq davom etishi jamiyatning faqat tabiiy resurslarni tiklashga emas, balki o'zgargan muhit sharoitida xotira, identiklik, ijtimoiy munosabatlar va madaniy amaliyotlarni saqlash hamda moslashtirishga bo'lgan ehtiyojini kuchaytirdi. Madaniyat bu jarayonda faqat merosni saqlash vositasi emas, balki jamoaviy xotirani qayta

anglash, ta'lim, ijtimoiy ishtirok va hududning yangi qiyofasini shakllantirish mexanizmi sifatida namoyon bo'la boshladi. 2016-yil ushbu maqolada shartli tahliliy burilish nuqtasi sifatida olinadi. Bu sana Orol muammosi avval mavjud bo'lmaganini anglatmaydi. Aksincha, 2017-yilgi Orolbo'yi mintaqasini rivojlantirish davlat dasturi, 2018-yilda inson xavfsizligiga yo'naltirilgan ishonch fondi, 2021-yilda BMT tomonidan Orolbo'yi ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar zonasi deb e'lon qilish hamda 2023-yil Konstitutsiyasida davlatning Orolbo'yi ekotizimini muhofaza qilish va tiklash bo'yicha majburiyatining belgilab qo'yilishi ushbu yangi siyosiy bosqichni ko'rsatadi [2].

Maqolaning maqsadi — Orol inqirozi diskursidagi o'zgarishlarni, madaniy barqarorlikning asosiy ijtimoiy mexanizmlarini hamda muzeylar, Stihia festivali, Aral Culture Summit va YONAR kabi tashabbuslarning imkoniyat va cheklovlarini tahlil qilishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot yuklangan manbadagi 1968–2025-yillarni qamrab olgan 31 ta asosiy manbaga tayanadi. Ularning tarkibi huquqiy va siyosiy hujjatlar, prezident nutqi, institutsional hisobotlar, madaniy loyihalarining rasmiy veb-materiallari, ommaviy axborot vositalari materiallari va ilmiy tadqiqotlardan iborat. Manbalar maqsadli tanlash usulida yig'ilgan bo'lib, tadqiqot tizimli adabiyot sharhi sifatida emas, balki chegaralangan korpus asosidagi sifatiy tahlil sifatida qurilgan.

Tahlilda «ofat va yo'qotish», «innovatsiya», «madaniy xotira va meros», «ishtirok», «ta'lim», «turmush manbalari va turizm», «barqarorlik va moslashuv» hamda «ekologik natija» kabi kodlardan foydalanilgan. Shu bilan birga, har bir da'voning daliliy maqomi alohida ajratilgan: rejalashtirilgan natija, tashkilotchi tomonidan xabar qilingan natija, davlat yoki BMT hisoboti, tashqi institutsional baholash, mustaqil empirik dalil va ma'lumot berilmagan holat.

Metodologik jihatdan eng muhim tamoyil — madaniy ko'rinishni bevosita ijtimoiy yoki ekologik ta'sir sifatida qabul qilmaslikdir. Masalan, tadbirning ko'p sonli ishtirokchisi yoki ommaviy axborot vositalarida keng yoritilishi madaniy barqarorlikning o'ziga xos natijasi emas, avvalo, uning ko'rinishi va qamrovini anglatadi. Barqarorlik haqida xulosa chiqarish uchun xotirani saqlash, mazmunli ishtirok, ta'lim, mahalliy daromad manbalari yoki moslashuv kabi kuzatiladigan ijtimoiy ko'rsatkichlar talab etiladi.

TADQIQOT NATIJALARI. Orol inqirozi diskursidagi o'zgarishlar. Tadqiqotda 2016-yilgacha bo'lgan manbalarda Orol dengizi asosan ekologik degradatsiya, aholi salomatligi, iqtisodiy zarar va suv boshqaruvi muammolari nuqtayi nazaridan tasvirlangan. 1968 va 1974-yillardagi ilmiy ishlardayoq Orolni saqlab qolish masalasi ko'tarilgan bo'lsa, keyingi davrlarda «inqiroz», «halokat» va «ekosid» kabi tushunchalar ustuvorlashgan. Ilmiy sharhlarda Janubiy Orolidagi og'ir ekologik holat bilan birga Shimoliy Orolidagi qisman tiklanish tajribasi ham qayd etilgan.

2017-yilgi davlat dasturi ekologik muammoni inkor etmagan holda uni bandlik, ichimlik suvi, sanitariya, tibbiy xizmat, uy-joy va infratuzilma masalalari bilan birlashtirdi. Bu yondashuv Orolbo'yi muammosini faqat tabiiy muhit masalasi emas, balki inson xavfsizligi va hududiy rivojlanish masalasi sifatida ko'rishga olib keldi. Keyinchalik innovatsiya va xalqaro hamkorlik tushunchalari ushbu diskursni yanada kengaytirdi [3].

2021-yilda BMT Bosh Assambleyasi Orolbo'yi mintaqasini ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar zonasi deb e'lon qildi [4]. 2023-yilda O'zbekiston Konstitutsiyasining 49-moddasida Orolbo'yi ekologik tizimini muhofaza qilish va tiklash hamda mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojini qo'llab-quvvatlash davlat majburiyati sifatida mustahkamlandi [5]. Demak, yangi diskurs eski «ofat» tushunchasini almashtirmagan; unga innovatsiya, huquq, inson xavfsizligi, hamkorlik va madaniyat kabi yangi qatlamlarni qo'shgan.

Madaniy barqarorlikni uzoq davom etuvchi ekologik bosim sharoitida jamoaning o'z identikligi va xotirasini saqlashi, ularni yangi sharoitda qayta talqin qilishi, jamoaviy ma'no yaratishda ishtirok etishi, bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishi hamda madaniy asoslangan turmush imkoniyatlarini saqlashi yoki moslashtirishi sifatida tushunish mumkin. Bu yondashuv madaniy tadbirlarning o'zi bilan barqarorlikni tenglashtirmaydi.

Birinci yo'nalish — xotira va identiklik. Orolning sobiq dengiz, baliqchilik, port va mahalliy hayot bilan bog'liq tarixi muzeylar, arxivlar, foto va moddiy meros orqali saqlanmoqda. Nukus va Mo'ynoqdagi muzeylar Orolbo'yining madaniy xotirasini kelajak avlodga yetkazishda muhim vosita hisoblanadi. Biroq mustaqil tadqiqotlarda Mo'ynoq muzeylarida ekspozitsiyani talqin qilish, raqamli imkoniyatlar va tashrif buyuruvchilar uchun dizayn borasida kamchiliklar ham ko'rsatilgan [6].

Ikkinchi yo'nalish — ishtirok va ta'lim. Stihia festivali doirasida ilmiy forum, mahalliy hikoyalar, hunarmandchilik yarmarkasi, seminarlar, yoshlarga mo'ljallangan dasturlar va ekologik qoidalar kabi mexanizmlar qayd etilgan. 2025-yilda Stihia Gen doirasida 35 nafar o'quvchi ishtirok etgani haqida ma'lumot berilgan. Bu raqam ta'limiy faoliyat mavjudligini ko'rsatadi, ammo bilimning uzoq muddatli o'zgarishi yoki ishtirokchilarning keyingi faoliyatini baholash uchun yetarli emas [7].

Uchinchi yo'nalish — ijtimoiy va iqtisodiy moslashuv. Madaniy festivallar, hunarmandchilik, ekskursiya, xizmat ko'rsatish va turizm mahalliy aholi uchun qisqa muddatli iqtisodiy imkoniyatlar yaratishi mumkin. Biroq bunday ta'sirni isbotlash uchun doimiy ish o'rinlari, mahalliy xaridlar, aholi daromadi va ularning tadbirdan oldingi holati bilan taqqoslanadigan ma'lumotlar zarur.

Stihia Orolbo'yi madaniy tashabbuslari orasida nisbatan uzoq davom etgan loyiha sifatida ajralib turadi. U 2018-yilda shakllangan, 2018–2022-yillarda Mo'ynoqda o'tkazilgan, 2023-yilda Buxoro viloyatida davom etgan va 2024-yildan Mo'ynoqqa qaytgan. Uning dasturlarida mahalliy hikoyalar, hunarmandchilik, seminarlar, yoshlar faoliyati va ilmiy muloqot mavjud. Shu bilan birga, 2025-yil qatnashchilari bo'yicha turli manbalarda 5 000 dan ortiq va 2 500 dan ortiq degan farqli raqamlar keltirilgan. Shu sababli ishtirokchilar sonini aniq ta'sir ko'rsatkichi sifatida qabul qilish mumkin emas [7].

Aral Culture Summit 2025-yil 4–6-aprel kunlari Samarqand va Nukusda ilk bor o'tkazilib, san'at, madaniyat, dizayn va ilm-fanni Orolbo'yi ekologik va ijtimoiy muammolari bilan bog'lashga qaratildi. Uning ahamiyati, avvalo, turli sohalar

va institutlar o'rtasida muloqot va tarmoqlar shakllanishi bilan izohlanadi [8]. 2025-yil aprel oyida ACDF va BMT Taraqqiyot dasturi o'rtasida hamkorlik memorandumini imzolangan madaniy platformalarning ekologik tiklanish bilan bog'lanish imkoniyatini ko'rsatadi. 2026-yilda Aral School ishtirokchilari saksovl va sho'rga chidamli o'simliklar ekish amaliyotida ishtirok etgani ham madaniy-ta'limiy tashabbuslarni amaliy ekologik faoliyat bilan bog'lash imkoniyati borligini ko'rsatadi [9]. YONAR esa madaniy turizmning yangi shakllaridan biri sifatida qaralishi mumkin. 2025-yil 12-sentyabrda Barsakelmas hududida birinchi tadbir o'tkazilib, oltita installatsiya namoyish etilgan. Manbada tadbirdan keyin hudud tiklangani xabar qilingan, ammo mustaqil ekologik audit, chiqindi miqdori, suv sarfi yoki ishtirokchilar soni haqida yetarli ma'lumot berilmagan. Shuning uchun mazkur holatni ekologik natija emas, tashkilotchi tomonidan bildirilgan ekologik ehtiyoj chorasi sifatida baholash to'g'ri [10]. Uch tashabbusning umumiy jihati — Orolbo'yini faqat ekologik halokat hududi sifatida emas, balki madaniyat, ijod, ilm-fan va jamoat muloqoti maydoni sifatida namoyon etishidir. Farqi esa ularning davomiyligi, institutsional shakli va dalillar bazasida ko'rinadi. Stihia nisbatan ko'p yillik tajribaga ega, Aral Culture Summit ko'p tarmoqli institutsional platforma sifatida shakllanmoqda, YONAR esa hozircha yangi va dastlabki bosqichdagi tashabbus hisoblanadi. Madaniy tashabbuslarning muhim cheklovlaridan biri — ularning ijtimoiy va ekologik ta'sirini muntazam o'lchash tizimining yetarli darajada shakllanmaganidir. Tadbirlar soni, mehmonlar yoki media e'tibori ko'payishi hali aholi farovonligi yoki ekologik holat yaxshilanganini anglatmaydi. Shuningdek, madaniy loyihalar tashqi moliyalashtirishga bog'liq bo'lishi, turizmning mavsumiyligi va mahalliy aholi ishtirokining qay darajada ekani kabi masalalar ham ochiq qolmoqda [11].

Kelgusida har bir madaniy loyiha uchun yagona monitoring tizimini joriy etish maqsadga muvofiq. Unda mahalliy ishtirokchilar soni va tarkibi, haq to'lanadigan mahalliy ish o'rinlari, mahalliy xaridlar va daromadlar, ta'lim dasturlarida ishtirok, bilim yoki munosabatlardagi o'zgarish, moliyalashtirish manbalari, chiqindi, suv va energiya sarfi, shuningdek, ekologik tiklash ishlarining manzili va keyingi monitoringi qayd etilishi lozim. Bunday yondashuv madaniyat va ekologiya o'rtasidagi munosabatni yanada ishonchli baholash imkonini beradi. Shu bilan birga, madaniy xarajatlar xavfsiz ichimlik suvi, tibbiy xizmat, ijtimoiy himoya, barqaror bandlik, ifloslanishni nazorat qilish va yerlarni tiklashga qaratilgan asosiy investitsiyalarning o'rnini bosmasligi kerak. Madaniyat bu choralarni to'ldiruvchi ijtimoiy mexanizm sifatida qaralishi maqsadga muvofiq.

Orol dengizi inqirozining XXI asrdagi talqini ekologik fojia tushunchasidan voz kechish emas, balki unga yangi ijtimoiy, siyosiy va madaniy mazmunlarni qo'shish jarayonidir. Tadqiqot korpusi 2016-yildan keyin ofat va ekologik tiklanish kun tartibi saqlangan holda inson xavfsizligi, innovatsiya, konstitutsiyaviy mas'uliyat, xalqaro hamkorlik va madaniy dasturlar ustuvorlashganini ko'rsatadi. Muzeylar madaniy xotira va identiklikni saqlashga, Stihia ishtirok va ta'lim mexanizmlarini shakllantirishga, Aral Culture Summit fan, madaniyat va dizayn o'rtasida tarmoqli muloqotni kuchaytirishga, YONAR esa madaniy turizm va ijodiy yondashuvlarni sinovdan o'tkazishga xizmat qilmoqda. Biroq ushbu tashabbuslarning barqaror iqtisodiy yoki ekologik ta'siri haqida ehtiyotkor xulosa qilish lozim. Shu ma'noda madaniy barqarorlikni tadbirlar ko'lamini yoki ommaviy axborotdagi ko'rinish bilan emas, balki xotirani saqlash, mazmunli ishtirok, bilim va ko'nikmalarni oshirish, mahalliy turmush imkoniyatlarini qo'llab-quvvatlash va ekologik o'zgarishlarga moslashuv kabi aniq ko'rsatkichlar orqali baholash zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Micklin P. The Aral Sea Disaster // *Annual Review of Earth and Planetary Sciences*. – 2007. – Vol. 35. – P. 47–72. – DOI: 10.1146/annurev.earth.35.031306.140120
2. Davletov S. R. *The Ecological Situation and Its Social Problems in Uzbekistan in the Second Half of the XX Century – Beginning of XXI Century: Abstract of the DSc Dissertation in Historical Sciences*. – Tashkent, 2018. – 75 p. – URL: <https://inlibrary.uz/index.php/autoabstract/article/view/71238>
3. Президент Республики Узбекистан. О Государственной программе по развитию региона Приаралья на 2017–2021 годы: Постановление от 18 января 2017 г. № ПП–2731 // <https://lex.uz/docs/3099707>
4. United Nations General Assembly. *Declaring the Aral Sea Region a Zone of Ecological Innovations and Technologies: Resolution A/RES/75/278*. – New York: United Nations, 2021. – 3 p. – URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3928288>
5. *Constitution of the Republic of Uzbekistan*. – 2023. – Art. 49. – URL: <https://constitution.gov.uz/en>
6. Georgoutsis I., Bystrova T. Y. Muynak's Aral Sea Museums: Design as a Factor of Place Making // *Academic Bulletin UralNIIProekt RAASN*. – 2024. – No. 3 (62). – P. 85–90. – DOI: 10.25628/UNIIP.2024.62.3.014.
7. Karakalpakstan Travel. *STIHIA 2025: Creative Initiatives in the Heart of the Desert through Music, Art, Science and Technology*. – 2025. – URL: <https://karakalpakstan.travel/media-and-resources/media-and-resources-35/?lang=en>
8. Uzbekistan Art and Culture Development Foundation. *The Aral Culture Summit: A New Initiative Aimed at Transforming the Aral Sea Region through Art, Culture, Design, and Science*. – 2025. – URL: <https://acdf.uz/news/the-aral-culture-summit-is-a-new-initiative-aimed-at-transforming-the-aral-sea-region-through-art-culture-design-and-science-with-a-focus-on-social-and-ecological-change>
9. United Nations Development Programme. *A Partnership Rooted in Action: UNDP, ACDF and Aral School Unite for Ecological Restoration in the Aral Sea Region*. – 27 February 2026. – URL: <https://www.undp.org/uzbekistan/press-releases/partnership-rooted-action-undp-acdf-and-aral-school-unite-ecological-restoration-aral-sea-region>
10. Karakalpakstan Travel. *“YONAR”: The Birth of a New Cultural Phenomenon in the Heart of the Unique Landscape of Barsakelmes*. – 2025. – URL: <https://karakalpakstan.travel/media-and-resources/media-and-resources-45/>
11. United Nations Economic Commission for Europe. *Social Justice and a Just Transition in a Shrinking Town: The Case of Muynak in the Aral Sea Region*. – Geneva: UNECE, 2025. – URL: <https://unece.org/sustainable-energy/promoting-just-energy-transition-uzbekistan>